

בניני תרגום יזנתן

חידושים ופנינים בפרשנות המקרא מתרגום יזנתן בן עוזיאל

גיליון מספר: 57

פרשת מקץ - חנוכה

זמנו של יוסף לצאת מבית האסורים].

מדברי ת"י מתבאר שחכמי מצרים לא יכלו כלל לפתור החלום, וזה היה מאת ה' כדי שיזדקקו ליוסף וכך תתגלגל יציאתו מהבור. והדברים מובאים גם בב"ר (פטו):

להודיעך שכל אומה ואומה שהיא עומדת בעולם מעמדת לה ה' חכמים שישמשו אותה, ולא עוד אלא נתן בה הקדוש ברוך הוא שלשה דברים חכמה ובינה וגבורה... וכשהקב"ה דן את העולם הוא נוטלה ממנה... וכ"כ למה, כדי שיבא יוסף באחרונה ויטול גדולה. אמר הקדוש ברוך הוא. אם יבא יוסף תחלה ויפתור את החלום אין זה שבחו, יכולין החרטומים שיאמרו לו, אלו שאלת אותנו כבר פתרנו אותו לך, אלא המתין להם עד שנתייגעו והוציאו את רוחו ואחר כך בא יוסף והחזירה.

ובלשון רבנו בחיי:

אבל הכל היה סבה מבעל הסבות יתעלה שסכל עצתם והשיב אחר חכמתם... ומנע מהם הפתרון, לבעבור סבב את פני הדבר ולתת גדולה ליוסף.

וְחָמֵשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם • מה היתה כמות התבואה שיוסף קיבץ בשנות השבע?

(מא, לד) יַעֲשֶׂה פְּרֵעָה וַיִּפְקֵד פְּקָדִים עַל הָאָרֶץ וְחָמֵשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְעַת שָׁנֵי הַשָּׁבַע.

מה משמעות הלשון 'וְחָמֵשׁ'?

וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם לְפִרְעָה • חרטומי מצרים לא היו מספיק חכמים בשביל לפתור את החלום, או שהיה כאן מניעה אחרת?

(מא, ח) וַיְהִי בַּבֶּקֶר וַתִּפְּעֶם רוּחוֹ וַיִּשְׁלַח וַיִּקְרָא אֶת כָּל חֶרְטוּמֵי מִצְרַיִם וְאֶת כָּל חֲכָמֵיהֶם וַיִּסְפֹּר פְּרֵעָה לָהֶם אֶת חֲלָמוֹ וַאֲיֵן פּוֹתֵר אוֹתָם לְפִרְעָה.

תמוה כיצד לא הצליחו כל חכמי מצרים להגיע לפתרון? וכתמיהת רבנו בחיי:

ויש לתמוה איך אפשר שלא יוכלו חכמי הגדולים וחרטומיו להודיע לו פתרון החלום, והדברים מוכיחים שהם מורים שבע שני שבע שני רעב, שהרי הפרות היו סימן לחרישה כעגין שכתוב (משלי יד, ו) "ורב תבואות בכח שור", והשבילים גם כן...

רש"י דקדק לשון המקרא 'וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם - לְפִרְעָה', שאכן חכמי פתרוהו אבל פרעה לא קיבל פתרונו: "פותרים היו אותם, אבל לא לפרעה, שלא היה קולן נכנס באזניו, ולא היה לו קורת רוח בפתרונם". אמנם קשה לפי זה שהיה ראוי לכתוב "ולא קבל פרעה מהם", ומדוע הדגיש הכתוב ש"אין פותר אותם".

בת"י מתבאר הדבר:

וְהָיָה בְּצִפְרָא וּמִטְרָפָא רוּחָהּ, וְשִׁדְר וּקְרָא יָת כָּל חֶרְטוּמֵי מִצְרַיִם וַיִּתְּ כָּל חֲכָמָהּ, וְאִשְׁתַּעֲי פְּרֵעָה לְהוּם יָת חֲלָמָה וְלֹא הָיָה אֶפְשָׁר לְגַבְרֵי דִי יִפְשֵׁר יָתָהּ, אַרְוּם מִן קִדָּם יִי אִסְתַּחֲפָהּ, מִן בְּגִלְל דִּי מִטָּא זְמָנָה דִּי יוֹסֵף לְמַפְקָ מִן בֵּית אֲסִירֵי.

[ויהי בבוקר ונטרפה רוחו, ושלה וקרא את כל מכשפי מצרים וכל חכמיה, וסיפר פרעה להם את החלום ולא היה יכול איש לפתור אותו, כי מלפני ה' נתגלגל בגלל שהגיע

הקודש, לשון אמו. וזה דלא כמובא בגמרא שפרעה ידע שבעים לשון אך היתה לשון אחת שאותה ידע יוסף יותר מפרעה והיא לשון הקודש.

וְקָרָא פְּרַעַה שְׁמִיָּה דְיוֹסֵף גְּבֵרָא דְטְמִימִין מִפְּרָסִם

[וקרא פרעה את שמו של יוסף, איש שמפרסם נסתרות].

ביאורים נוספים מובאים במדרש (בר"ר צ,ד):

א"ר יוחנן צפונות מופיע ונחות לו לאמרם, רבי חזקיה אמר צפונות מופיע בדעת, מניח רוחן של בריות בהן⁵.

והשכל טוב הסביר שהם דורשים את מלת "פענח" כמלה כפולה משני שרשים:

כי פע לבדו יסוד מלת פענח, כי תמצא הופיע תופע פועה, וגם נח לבדו יסוד מלת הנחה, כי תמצא הנחה נחת וינח, ולכך הדבירו ר' יוחנן ור' יודן תיבת פענח לשני אופנים⁶.

אֲסַנַת בַּת פּוּטִי פְּרַע • אסנת - בת דינה ושכם. מה הקשר שלה לפוטיפרע?

(שם) ... וַיִּתֵּן לָהּ אֶת אֲסַנַת בַּת פּוּטִי פְּרַע פַּהֲן אֵן לְאִשָּׁה זָגוּ.

יש לתמוה כיצד נשא יוסף אשה מצרית שאינה בת מלכים, ובלשון הדעת זקנים: "וא"ת יוסף שהי' מלך איך נשא בת הדיוט?"

בת"י מתבררת זהותה של אסנת וממילא מתיישב הדבר:

וַיְהִי לִיָּה יֵת אֲסַנַת, דִּילִידַת דִּינָה לְשִׁכְם וְדִבִּיתָה אֶתְּ פּוּטִיפְרַע רַבָּא דְטְנִיִס לְאַנְתּוּ.

[ונתן לו את אסנת, שילדה דינה לשכם, וגידלתה אשת

אונקלוס תרגם 'וחמש' - "ויזרזון ית ארעא דמצרים", וכן פירש רש"י. וביאר דבריהם האוה"ח: "יזרזם לבלתי התרשל, מטעם ראות הדבר מרובה ביותר".

ת"י מפרש באופ"א:

יַעֲבִיד פְּרַעַה וַיִּמְנֵי אֶפְטְרוּפִין עַל אֲרַעָא וַיִּפְקֹזן חַד מִן חַמְשָׁא מִן כָּל עֲבֹדָא דְאַרְעָא דְמִצְרַיִם בְּשִׁבְעַ שְׁנֵי שָׁבָעָא

[יעשה פרעה וימנה אחראים על הארץ, ויטלו חמישית מכל תבואת ארץ מצרים בשבע שנות השבע].

ת"י תרגם את 'וחמש' מלשון חומש, דהיינו שפקידי פרעה יגבו חמישית מהתבואה כדי לשמור לשנות הרעב², ומרבית המפרשים נקטו כן.

אמנם צ"ע לפירוש ת"י, שלהלן (פס' מח) כתוב 'וַיִּקְבֹּץ אֶת כָּל אֲכָל שְׁבַע שָׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם', ומשמע שקיבץ את כל תבואת מצרים ולא רק החומש, ומזה הביא המזרחי (כאן) ראייה לשיטת אונקלוס ורש"י³.

צְפַנַת פְּעַנַח • באיזו שפה נאמר כינוי זה ומה משמעותו?

(מא,מה) וַיִּקְרָא פְּרַעַה שֵׁם יוֹסֵף צְפַנַת פְּעַנַח זָגוּ.

מה הפירוש "צפנת פענח"?

רש"י פירש "מפרש הצפונות", ובדרך זו פירשו גם התרגומים⁴. אך רש"י הוסיף על זה "ואין (למילה) 'פְּעַנַח' דמיון במקרא", ורשב"ם כתב בפירושו "ולשון מצרים הוא". וכן כתב הרד"ק ותמה על "המפרשים שפירשו שהוא לשון הקדש, תמה הוא איך קרא פרעה שם בלשון הקודש". אבל הרמב"ן ורבנו בחיי ביארו שפרעה הכיר שפת ארץ כנען הקרובה אליו, ומתוך כך יכל לכנותו בלשון

2. ולשיטתייהו אזלי להלן (שמות יג,יח) על הכתוב 'וַחֲמִשִּׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאָרֶץ מִצְרַיִם' - תרגם אונקלוס "ומזרזון סליקו בני ישראל מארעא דמצרים", ות"י תרגם גם שם מלשון חמש: "וְכָל חַד עִם חַמְשָׁא טְפִלְיוֹ סְלִיקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאָרֶץ מִצְרַיִם" [וכל אחד עם חמישה ילדים עלו בני ישראל מארץ מצרים].

3. וראה באוה"ח הק' (שם) שכתב ליישב.

4. בפירוש הטור כתב ש"צפנת פענח" בגימטריא מגלה נסתרים.

5. ראה שם (ובפרושי בעלי התוס' על התורה) ביאורים נוספים ע"ד נוטריקון.

6. וראה בהכוח"ק שמסביר שבעלי המדרש התכוונו בפירושא קמא לדעת התרגום, ובפי' בתרא לדעה שזו לשון מצרי.

ת"י מפרש שלשונות אלו מורים על שררה ושלטון¹⁰, ולזה הוסיף בפסוקנו את המילה "שליט", וכן בפסוק הבא הוסיף כמו כן "ויעבר רב וְשָׁלִיט בְּכָל אֶרֶץ דְּמִצְרַיִם". וכ"כ רד"ק בפסוקנו "ויצא יוסף - יצא להחזיק בממשלתו שנתן לו פרעה", והספורנו: "יצא מלפני פרעה באופן מורה שהיה שליט על כל ארץ מצרים"¹¹.

כִּי הִפְרַנִּי אֱלֹהִים בְּאֶרֶץ עֲנִי • ביאור שמו של אפרים

(מא, נב) וְאֵת שֵׁם הַשְּׁנַי קָרָא אֶפְרַיִם כִּי הִפְרַנִּי אֱלֹהִים בְּאֶרֶץ עֲנִי.

יש לדקדק למה כינה יוסף את מצרים "ארץ עניי", הלא עתה הוטב לו והוא יושב בכבודו של עולם? [כמו שמשמע מהנימוק לקריאת שמו של מנשה 'כִּי נִשְׁנִי אֱלֹהִים אֵת כָּל עַמְּלִי וְאֵת כָּל בֵּית אָבִי', שפירושו שה' השכיח ממנו צרותיו ומה שקינאו בו אחיו בבית אביו (שכל טוב)], ומדוע לא הזכיר את בית אביו גם בשם זה?

וְאֵת שֵׁם הַשְּׁנַי קָרָא אֶפְרַיִם, אֲדוּם אָמַר תִּקְרָה יְתִי יְיָ בְּאֶרֶץ סְגוּפִי וְהִכְרִינִי עֲתִיד לְמִתְקוֹף בֵּית אָבִי הַכָּא בְּסִגְוִיָּהוּם [ואת שם השני קרא אפרים, כי אמר: חיזק אותי ה' בארץ סבלי, וכמו כן עתיד לחזק את בית אבי כאן בסבלותיהם].

ת"י מסביר שלא בא להזכיר צרותיו שהיו מכבר אלא מתנבא על העתיד, כמו שה' חיזק אותו בסבלו כך יחזק את בית ישראל תחת סבלות מצרים. ואכן כל סיבת מכירתו של יוסף למצרים הייתה בשביל תקוות בית אביו, כמו שאמר יוסף להלן (מה, ה) 'כִּי לְמַחֲיָה שְׁלַחְנִי אֱלֹהִים לְפָנַיְכֶם'¹².

יש לציין שת"י לשיטתו בדרך שפירש (לעיל פרקים כט ל) את כל שמות השבטים, ששמותיהם מורים על עתידם. וכך גם ביאר (לעיל פרק לח) את שמותיהם של בני יהודה - ער ואונן. ושל בני תמר - פרץ וזרח.

פוטיפרע מושל' צוען⁸ - לאשה].

ת"י מבאר עפ"י מדרש, שבאמת הייתה אסנת מישראל והיא בת דינה בת יעקב, ומקורו בפרקי דר"א (פליח),

"...הרתה וילדה את אסנת. ואמרו בני ישראל להורגה, שעכשו יאמרו בכל הארץ שיש בית זנות באהלי יעקב, מה עשה יעקב? הביא ציץ וכתב עליו שם הקדש, ותלה על צוארה ושלחה והלכה. והכל צפוי לפני הקב"ה, וירד מיכאל המלאך והזרידה למצרים לביתו של פוטיפרע שהיתה אסנת ראויה ליוסף לאשה. והיתה אשתו של פוטיפרע עקרה וגדלה עמה כבת, וכשירד יוסף למצרים לקחה לו לאשה שנאמר "ויתן לו את אסנת בת פוטיפרע".?"

לאור דברי ת"י אלו יישב הנו"כ יהונתן את סמיכות הענינים בפסוק, והם קריאת שמו של יוסף צפנת פענח, לנתינת אסנת לו לאשה, וביאר שיוסף הוא שגילה את ייחוסה של אסנת שלא היה ידוע עד כה (כי הלא ירדה למצרים על ידי מיכאל המלאך, ולכאן היה זה בקטנותה ואף היא לא ידעה מה ייחוסה) ויוסף גילה (ראה להלן כיצד ידע) שהיא בת דינה נכדת יעקב ולכך ניתנה לו לאשה. וזה ביאור הסמיכות בין קריאת שמו צפנת פענח לנתינת אסנת לו לאשה, שקרא שמו צפנת פענח על שם שמגלה הנסתרות ובכלל זאת ייחוסה של אסנת ולכך נתן לה את אסנת.

וַיֵּצֵא יוֹסֵף עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם • מה משמעות יציאה זו?

(שם) ... וַיֵּצֵא יוֹסֵף עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם.

מה המשמעות שיצא יוסף על הארץ? וכן בפסוק הבא 'וַיַּעֲבֹר בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם', לאן יצא ולאן עבר?

בת"י מתבאר הדבר:

וּנְפַק יוֹסֵף שְׁלִיט עַל אֶרֶץ דְּמִצְרַיִם. [ויצא יוסף שליט על ארץ מצרים].

7. מלת "כהן" יכולה להתפרש הן כמשרה דתית והן כשררה שלטונית, כמו 'וּבְנֵי דָוִד כֹּהֲנִים הָיוּ' (שמואל ב' ח יח), שתרגם יונתן "דְּבִרְבִּי" (רמב"ן). ורבנו בחיי כתב שזהו פוטיפר, שאחר שנותרו ושינו את שמו, נתייש ונעשה כהן לע"ז.
8. טניס היא צוען מצרים, שכן תרגמו אונקלוס ות"י על 'צען מצרים' (במדבר יג, כב): "טְאֲנִים דְּמִצְרַיִם".
9. וראה בפירושי בעלי התוס' עה"ת מה שהוסיפו עוד, כיצד פגש אותה יוסף.
10. וראה תרגומנא כאן המפרש לפי זה את הפסוק 'לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֶבְרִי' (שמות כא, ז) דהיינו שלא ישלוט בה האדון כמו בעבד, וסמך לזה מפירוש רס"ג (שהובא באבן עזרא שם) "לא תצא - לא תשב".
11. אך את "ויעבור" שבפסוק הבא פירשו מענין פיקוח על עניני הארץ "לפקוד הערים ולסדר עניניהם".
12. הדעת זקנים מפרש שאפרים הוא מלשון אפר ונאמר בלשון רבים לרמז על שני אפרות והם א. ויצחק שנעקד ונעשה כאפר על גבי המזבח ונקרא על שם אברהם ויצחק.

בת"י מתבאר הדבר:

וְחָמָא יַעֲקֹב אֲרוּם עַלְלִיָּא זְבָנִין וּמִיתָן עֵיבֹדָא מִמְצָרִים.
[וראה יעקב כי סוחר התבואה¹⁴ קונים ומביאים תבואה
ממצרים].

ת"י מבאר שיעקב ראה את סוחר התבואה, ומהם שמע כנראה
שיש שבר במצרים¹⁵.

לְמָה תִּתְרָאוּ ♦ האם בני יעקב פחדו לרדת מצרימה?

(שם) ... וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לְמָה תִּתְרָאוּ.

מה פירוש מלת "תתראו"?

רש"י פירש לפי פשוטו שהיא מלשון ראייה, וכן פירש אונקלוס
"למא תתחזון" [למה תראו עצמיכם כשבָּעֵים בפני הכנענים, לקח
טוב].

ת"י מפרש באופ"א:

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו, לְמָה דִּין אַתֶּן דְּחִלִּין לְמִיחֹזֵת לְמִצְרַיִם
[ואמר יעקב לבניו, למה אתם ידאים לרדת למצרים].

ת"י מפרש מלשון יראה, למה תראו מרדת מצרימה. וצ"ב מפני
מה היה להם לירא?

הלקח טוב מביא מדרש שיראו מפני גלות מצרים שתתחיל
בירידתם לשם: "תיראו לא נאמר, אלא תתראו, ת' יותר אלו ארבע
מאות שנאמר לאברהם אבינו כי גר יהיה זרעך, אמר להם למה
תראו עצמיכם מן הת".

ובמדרש החפץ (מובא בתו"ש יג, טז) מובא שחששו מפני יוסף: "שהיו
מביטין איש באחיו כשאמר להם אביהם שירדו למצרים, מפני
יוסף".

וְתִרְעַב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם ♦ הרעב שהיה

במצרים לא היה מחמת מחסור במים

(מא, נה) וְתִרְעַב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וְגו'.

יש להבין כיצד התחולל הרעב במצרים, הלא מצרים
אינה שותה ממי גשמים אלא מהנילוס שעולה ומשקה
תמיד (רש"י לעיל פס' א). עוד יש להבין בלשון הפסוק וְתִרְעַב
כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְעַק הָעָם אֶל פְּרֹעָה לֵאמֹר, מאי משמע
"כל ארץ מצרים"? בפשוטו י"ל שהכוונה לכל העם
במצרים, אבל אם כן מיותר לומר שוב "ויצעק העם אל
פרעה", והיה ראוי לכתוב ויצעקו אל פרעה.

וּבְכַפִּינֵת כָּל אֶרְעָא דְּמִצְרַיִם דְּלֵא הוּת מִפְקָא בְּר זְרַעָא.
[ורעבה כל ארץ מצרים, שלא הייתה מוציאה זרע].

מת"י עולה שהוא מתרגם את מלת 'ארץ' שבפסוקנו מענין
"אדמה" ולא מענין "יושבי הארץ". ולפי זה מפרש שהארץ גופה,
האדמה הייתה בבחינת רעב, כי לא הוציאה זרע בגזירת ה'. ולכן
שרר הרעב במצרים אפילו שהנילוס עלה על גדותיו, כי האדמה
איבדה את יכולת הצמיחה שלה.

מצינו מקום נוסף בו ת"י מפרש את 'ארץ' כאדמה, בניגוד לפירוש
המקובל. על הכתוב (לעיל פס' לו) וְהָיָה הָאֶכָּל לְפִקְדוֹן לְאֶרֶץ
מתרגם יונתן: וְהָיָה עֵיבֹדָא גְנִיז בְּמַעְרְתָא בְּאֶרְעָא, כלומר, הוא
פירש את "לפקדון לארץ" - שהאוכל יופקד בארץ גופה, זאת
בניגוד לאונקלוס שפירש הכוונה על יושבי הארץ: "ויהי עבורא
גניז לעמא דארעא"¹³.

וַיִּרְא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ שֹׁבֵר בְּמִצְרַיִם ♦

כיצד ידע יעקב כי יש שבר במצרים?

(מב, א) וַיִּרְא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ שֹׁבֵר בְּמִצְרַיִם וְגו'.

הקשו המפרשים (ראה רש"י) למה כתוב וַיִּרְא יַעֲקֹב, הלא
בפסוק הבא נאמר הִנֵּה שְׂמַעְתִּי כִּי יֵשׁ שֹׁבֵר בְּמִצְרַיִם, אם
כן לא ראה בעיניו?

13. לשון שכל טוב (שם): "והיה האוכל לפקדון לארץ - כלומר מופקד לפרנסת יושבי הארץ", וראה מה שביאר הנתינה לגר (שם) את ת"א.
14. תרגום תבואה - עללתא (ראה אונקלוס ות"י להלן מזכד), אהבת יהונתן (עוד פירש, ש"עללתא" - הבאים ממצרים, כיון שתרגום של בא - "על", ובריבוי "עללתא").
15. ראב"ע מפרש באופן אחר, שתיאורי החושים נוטים להתחלף זה בזה, כמו וְכָל הָעָם רֵאִים אֶת הַקּוֹלֹת (שמות כ, טו), והכי נמי נתחלפה שמיעה בראיה.

חטא או התרעמות כלפי מעלה?

(מב, כח) ... וַיַּחֲרְדוּ אִישׁ אֶל אָחִיו לֵאמֹר מָה זֹאת עֲשֵׂה אֱלֹהִים לָנוּ.

מה באו האחים לבטאות בשאלתם מה זאת עשה אלהים לנו?

וַתְּהִי גַבְרַת לְאַחֲזַחֵי לְמִימְרָא, מָה דָא עֲבַד יְיָ וְלֹא בְּחֻבָּא דִּילְנָא.

[וַחֲרְדוּ וְתַמְהוּ אִישׁ לְאַחֲזַחֵי לֵאמֹר, מָה זֹאת עֲשֵׂה ה' וְלֹא בְּגַלְלַת הַחֲטָא שֶׁלָּנוּ].

מת"י נראה שהוא מפרש את הפסוק שהאחים כביכול התרעמו כלפי מעלה, למה¹⁹ ה' עשה להם כן, להשיב את כספם לכליהם, שאז יוכל יוסף להתגולל עליהם. וכן פירש השכל טוב: "ויחרדו איש אל אחיו לאמר. לאמר טיפול דברים שאינן הגונים כלפי מעלה".

ותמוה שהרי לעיל (פס' כא) אמרו האחים 'אָבְלֵ אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעֵנוּ עַל כֵּן בְּפֶאֱהָ אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת', ולמה כאן כביכול שכחו מזה והטיחו כלפי שמיא למה ה' עשה להם כן?

ויש לפרש שהאחים התרעמו על העונש משום שלא הבינו כנגד איזה חטא הוא, בשלמא מה שנחשדו כמרגלים זה מידה כנגד מידה, כי הם חשדו ביוסף שהוא מרגל אחריהם ומביא דיבתם לפני אביהם²⁰. אבל ענין הכסף לא רמז לחטא אותו עשו, ולכן שאלו למה זה בא להם שלא בחטאם.

כדברי ת"י משמע בגמרא (תענית ט) שהאחים התרעמו על העונש:

ותו אשכחיה רבי יוחנן לינוקיה דריש לקיש דיתיב ואמר, 'אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו' (משלי יט ג.) [כלומר, בגלל חטאי האדם באה לו פורענות, אך לא לא שם ליבו לכך וזועף ליבו למה באה לו]. יתיב רבי יוחנן וקא מתמה, אמר, מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזי באורייתא? - אמר ליה, אטו הא מי לא רמיזי? והכתיב, 'ויצא לכם ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו'.

הרי שפ"י כי הכסף באמתחותיהם בא לפורענות, ובמקום להכיר

לראות את ערות הארץ באתם •

במה האשימם יוסף - מרגלים או בעלי חטא? (מב, ט) ... וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מְרַגְלִים אַתֶּם לְרִאוֹת אֶת עֲרוֹת הָאָרֶץ בְּאֶתְכֶם.

מה הפירוש לראות את ערות הארץ באתם?

רש"י ורשב"ם פירשו את "ערות הארץ" כלשון מושאלת, והכוונה היא למקום התורפה שקל לחדור דרכו למדינה: "ערות הארץ - גלוי הארץ, מהיכן היא נוחה ליכבש" (לשון רש"י). ובדומה לזה תרגם אונקלוס "למחזי ית בדקא דארעא אתיתון", וכוונתו למקומות הצריכים בדק ותיקון.

אולם ת"י מפרש כפשוטו:

וַאֲמַר לְהוֹם אֵלֵי אֲתוֹן, לְמַחְמֵי יֵת עֲרִית מְטַעֲיָתָא דְאַרְעָא אֲתִיתוֹן לְמַחְמֵי¹⁶.

[ואמר להם מרגלים אתם, לראות את זונות¹⁷ הארץ באתם].

ת"י תרגם את "ערות הארץ" כפשוטו¹⁸, ופירש שיוסף האשימם שבאו לראות בזונות שבארץ, ונראה שפירש כן בעקבות מדרש חז"ל (בר"ר צא,ו):

כיון שבאו בני יעקב... ונטל יוסף שבעים גבורים מבית המלך ושגר בשבילם לבקש אותם בשוק הלכו ומצאו אותם בשוק של זונות ומה טיבן בשוק של זונות אלא אמרו אחינו יוסף יפה תואר ויפה מראה שמא בקובא הוא.

הכתב והקבלה מבאר שמפני שמצאם יוסף בשוק של זונות - קראם מרגלים, כי דרך המרגלים לבוא לבתי הקדשות, כי שם מצויים כל השרים והחשובים (כפי שמשמע בזבחים קטז: "אין לך כל שר ונגיד שלא בא על רחב הזונה") ואפשר לרגל אצלם. וכמו שמצינו במרגלים ששלח יהושע ליריחו, שבאו אצל רחב הזונה.

מָה זֹאת עֲשֵׂה אֱלֹהִים לָנוּ • הכאה על

16. מלה זו נראית כפולה, ועמד על כך האהב"י.
 17. כך תרגם יונתן את "זונה" - 'אֲשֶׁה זְנָה וְחָלְלָה לֹא יִקְחוּ' (ויקרא כא,ז), "אֲתַתָּא מְטַעֲיָא בְּיָנוּ". הכוה"ק.
 18. ומצינו כן גם במדרש (קה"ר א): "אדם יש לו ערוה והארץ יש לה ערוה, שנאמר לראות את ערות הארץ באתם".
 19. ולשון הכתוב 'מה זאת' תתפרש כאילו כתוב למה זאת. "ומלת מה תשמש במקום למה, כמו 'מה זאת עשה אלהים לנו', וכן 'מה תצעק אלי' (שמות יד,טו), שפירושה למה". מעשי ה' פרק כ"ד.
 20. כן כתב מהרש"א (ח"א תענית ט), וכן נרמז בת"י (לעיל פס' כד) על הכתוב 'ויקח מאתם את שמעון ויאסר אותו לעיניהם', תרגם: 'ויִדְבַר מְלִוְתָהוּם יֵת שְׁמַעוֹן דְּעֵט לְמַקְטְלֵיהּ', וראה הכוה"ק כאן.

האב"ע מביא שיש אומרים כי "תמית" הכוונה - תעניש. ובהדר זקנים (מבעלי התוס') מפרש ש"תמית" - לשון עוני, והכוונה, שראובן אמר כי אם לא ישיב את בנימין אז בניו לא יקבלו נחלתם בארץ ישראל. ובשו"ת חת"ס (או"ח סימן רח) כתב כן, ומבאר על פי דרשת חז"ל (ב"ק קיח): שהנוטל חלק בארץ ישראל נקרא 'חי', וממילא מי שאיבד נחלתו שם חשוב כמת.

וְאֲנִי כַּאֲשֶׁר שְׂכַלְתִּי שְׂכַלְתִּי • הָאֵם יעקב כבר התבשר ברוה"ק שעוד יוסף חי?

מגיד: וְאֵל שְׂדֵי יִתְּן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵי הָאִישׁ וְשִׁלַּח לָכֶם אֶת אַחֲיֵיכֶם אַחַד וְאֶת בְּנֵימִין וְאֲנִי כַּאֲשֶׁר שְׂכַלְתִּי שְׂכַלְתִּי.

דברי יעקב בפסוקנו נראים כסותרים מיניה וביה, בתחילה מברכם ומצפה שבניו הלכודים במצרים יצאו לחופשי, ובסיום דבריו הוא כביכול מתייאש ואומר, כאשר שכלתי מיוסף, אשכל גם את בני האחרים²⁴.

ת"י מבאר את הדבר:

וְאֵל שְׂדֵי יִתְּן לָכֶם רַחֲמִין קָדִים גְּבֵרָא, וְיִפְטוֹר לָכֶם יִתְּן אַחֲוֹכוֹן חוֹרְנָא וְיִתְּן בְּנֵימִין, וְאֲנָא הָא כְּבֵד אֶתְבְּשַׁדִּית בְּרוּחַ קָדְשָׁא אֲדִים אֵן אֶתְכְּלִית עַל יוֹסֵף אֶתְכַל עַל שְׂמַעוֹן וְעַל בְּנֵימִין.

[וא-ל שד-י יתן לכם רחמים לפני האיש, וישחרר לכם את אחיכם אחד ואת בנימין, ואני, הלא כבר התבשרתי ברוח הקודש, כי אם שכלתי את יוסף אשכל את שמעון ובנימין].

מדברי ת"י עולה שיעקב קיבל ברוח הקודש שגורל שמעון ובנימין יהיה כגורל יוסף, ולזה אמר, אם שכלתי מיוסף אשכל גם מאלו²⁵, ונראה כמסתפק בדבר האם ישכל מכולם או שלא ישכל מאף אחד מהם. בדומה לזה פירש רש"י "עד שובכם אהיה שכול מספק".

שזה קרה בגלל חטאם, התרעמו על כך²¹.

פירוש אחר מובא ברשב"ם וחזקוני, שהאחים לא ראו בזה שכספם הוחזר להם פורענות אלא ברכה²², ותמהו איזו מידה כנגד מידה יש בכך:

מה זאת עשה - [מה] מדה כנגד מדה יש כאן, להוסיף לנו ממוזן על פירעון עוונינו" (רשב"ם), "אם נאסר אחינו, דין הוא בשביל יוסף אחינו אשר ראינו צרת נפשו, מדותיו של הקדוש ברוך הוא, אדם נכשל כיוצא בעון, אבל אין מדותיו של הקדוש ברוך הוא לזמן כסף לשום אדם באמתחתו, א"כ מצינו חוטא נשכר (חזקוני).

אֶת שְׁנֵי בְנֵי תְּמִית • מה חשב ראובן, וכי יעקב יהרוג את נכדיו?

(מב, לז) ... אֶת שְׁנֵי בְנֵי תְּמִית אִם לֹא אָבִיאֲנוּ אֵלֶיךָ וְגו'.

תימה גדולה מה ביקש ראובן, וכי חשב שיעקב ימית את בניו - שהם נכדיו שלו? וכלשון רש"י (בפס' לח) "אמר (יעקב), בכור שוטה הוא זה, הוא אומר להמית בניו, וכי בניו הם ולא בני?" עוד קשה למה תלה הדבר בבניו ולא אמר על עצמו "אותי תמית אם לא אביאנו אליך".

בת"י מתבאר הדבר:

יִתְּן תְּרִין בְּנֵי תִקְטוֹל בְּשִׁמְתָא אֵין לֹא אִיתִינִיה לְוִתְךָ.
[את שני בני תמית בנידוי אם לא אביאנו אליך].

ת"י מפרש שאין הכוונה למיתה ממש²³ אלא לנידוי, ומצינו בחז"ל שנידוי מכונה מיתה: "מאי שמתא? אמר רב שם מיתה" (מו"ק יז), ובזה מיושב למה הטיל זאת על בניו, כי ראובן עצמו היה בנידוי מאז שבלבל יצועי אביו.

וכן מצינו פירושים נוספים המוציאים את לשון מיתה מפשוטו,

21. וראה שם במהרש"א שמשביר באופן דומה מאי שנא מהפס' דלעיל שאמרו 'אבל אשמים אנחנו'.

22. בניגוד לרש"י שמפרש זאת כפורענות: "מה זאת עשה אלהים לנו - להביאנו לידי עלילה זו, שלא הושב אלא להתעולל עלינו".

23. אונקלוס תרגם "ית תרין בני תמית", והעיר הנתינה לגר שבדרך כלל אונקלוס מתרגם לשון מיתה ל"קטלא", וכאן לא תרגם, ומסביר שכוונתו לרמז שזו מיתה בידי שמים ולא בידיים.

24. "כאשר שכלתי מיוסף ושמעון, שכלתי מבנימין", לשון רש"י.

25. במדרש (בר"ר צבג), מובא שבאמרו "ושלח לכם את אחיכם אחר" נצנצה בו רוח"ק והתכוון ליוסף.

וְטַבַּח טַבַּח וְהֵכֵן • מדוע ביקש יוסף לטבוח טבח?

(מג, טז) ... וַיֹּאמֶר לְאִשְׁרָיִם עַל בֵּיתוֹ הֵבֵא אֶת הָאֲנָשִׁים
הַבְּיָתָה וְטַבַּח טַבַּח וְהֵכֵן וְגו'.

מדוע ביקש יוסף שיעשה בדיוק כסדר זה?

וַיֹּאמֶר לְמַנְשֵׁה דְמִמְנָא אֲפִיטְרוּפוּסַּ עַל בֵּיתָהּ, אַעֲלֵ יָת
גְּבַרְיָא לְבֵיתָא וּפְרַע בֵּית נַכְסְתָא וְסַב גִּידָא נְשִׂיא וְאַתְקַן
תְּבַשְׂיָלָא בְּאֲפִיחֹון.

[ואמר למנשה הממונה האחראי על ביתו²⁶, הבא את
האנשים לבית, וגלה בית השחיטה והסד גיד הנשה והתקן
התבשיל בפניהם].

ת"י דורש מה שכתוב 'וטבוח טבח', ולא נאמר "וטבח והכין",
שבא ללמד שהטביחה תהיה בצורה כשרה (אהבת יהונתן), כי קיימו
האבות התורה קודם שניתנה²⁷, ולא היו יכולים לאכול משחיטה
שאינה כשרה. ובדומה לזה מובא בגמרא (חולין צא.):

ואמר רבי יוסי ברבי חנינא, מאי דכתיב 'וטבוח טבח
והכין' - פרע להן בית השחיטה²⁸, והכין - טול גיד
הנשה בפניהם, כמ"ד גיד הנשה נאסר לבני נח [לבני
יעקב בעודם בני נח, רש"י].

ובתנחומא (נשא ס"י כח) דרש על 'והכין':

אמר רבי יוחנן שבת היתה, שנאמר 'והכין', ואין "והכין"
אלא שבת, שנאמר 'והיה ביום הששי והכיננו' (שמות
טז, ה).

בתרגום ירושלמי פירש יעקב לא הסתפק על כך אלא אמר כאשר
לא שכלתי מיוסף בני כן לא אוסיף לשקול לא על שמעון ולא על
בנימין.

וכך איתא במדרש (ב"ר צא, א): "אלו עשרת השבטים שהיו נכנסים
ויוצאים למצרים, ולא היו יודעים שיוסף קיים, וליעקב נתגלה
שיוסף קיים שנאמר וירא יעקב כי יש שבר במצרים וכו' כי יש
שבר ויוסף הוא השליט".

וראה לעיל בת"י עה"פ (לז, לג) חיה רעה אכלתהו שאף שם תרגם
שיעקב ידע שיוסף עדיין קיים וכל מה שבכה והצטער הוא על
החיה רעה והיא אשת פטוּיפר אשר עמדה כנגד יוסף.

ביאור אחר כתב רמב"ן, שיעקב לא התכוון לומר כי בודאי שכל
את בניו, אלא שלא יוכלו כבר להוסיף כאב על כאבו:

לא תוכלו להוסיף עלי שכול, כי כבר שכלתי. יתגחם
מכל הבא עליו ביתרון כאבו על יוסף.

והמלבי"ם ביאר שיעקב תלה בזכות בניו ולא בזכותו, כי סבר
שהורעה בהילקח יוסף מעליו:

יעקב חשב את עצמו שהורע מזלו, שזה היה סימן
אצלו מאבדת יוסף, רק אתם שלא הורע מזלכם
יעשה ה' בזכותכם ויתן לכם רחמים, אחר שאתם
ערבים בדבר הוא נוגע לכם... ואני איני מקוה שירחם
עלי ויעשה בזכותי, כי כאשר שכלתי שכלתי, ומזלי
רע ואיני מקוה רחמים וצדקה בזכותי.

26. בתנחומא (מקץ, יג, יג) מובא שמנשה היה ממונה על ביתו, שדרשו על הכתוב (להלן מד, א) 'וַיִּצְוֵ אֶת אִשְׁרָיִם עַל בֵּיתוֹ לְאִמֹר מֵלֵא אֶת אֲמֵתְחַת הָאֲנָשִׁים' וגו': "אמר למנשה, מלא את
אמתחות".

27. "לפי שבני יעקב שומרי מצות היו, דאף על פי שלא נתנה תורה מקובלין היו מאבותיהם". רש"י חולין (צא).

28. לדעת מהרש"א (בחיידושי אגדות שם) יוסף ציווה למנשה שיתן לבני יעקב לשחוט ולא שישחט בעצמו, כי לפי דעתם הרי הוא גוי, ושחיטת גוי פסולה אפילו כשישראל עומד על
גביו, וע"ש בחיידושי הלכות שמדייק זאת מלישנא דקרא ומרש"י.

בניני תרגום יזכרנו

חידושים ופנינים בפרשנות המקרא מתרגום יונתן בן עוזיאל

גיליון מספר: 58

ענייני חנוכה

הדורש את הפסוק (ויקרא כו, מד) "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם" על ימי היוונים:

תנא לא מאסתים בימי כשדים... ולא געלתים בימי יוונים שהעמדת להם שמעון הצדיק וחשמונאי ובניו ומתתיה כה"ג.

הרי לנו מלשון הגמרא שמתתיהו וחשמונאי הם שני אישים שונים אשר העמידם ה' לישועת ישראל בימי היוונים. (אכן יש בגמ' גירסאות אחרות שמבטלות הדיוק)

מי היה אותו חשמונאי? ניתן ללמוד על כך מדברי השלמי חגיגה (למהר"י אלגאזי - אביו של המהר"ט) אשר חיזק נוסח זה וכתב "שבסידורים מובאת גירסא זו בשמו של רש"י וכך היא הגירסא ברוב הסידורים". והוסיף שהטעם לקרוא כך הוא מפני שהחשמונאי הוא גיסו של יוחנן כה"ג.

מאיך הבית יוסף (תרפ"ב) הביא מהספר ארחות חיים, שאין אומרים 'וחשמונאי' בתוספת ו' מפני שיוחנן הוא החשמונאי כמו שמובא בספר יוסיפון. עוד הביא הב"י "ויש אומרים שחשמונאי הוא לשון גדולה על דרך 'אתיו חשמנים'". כלומר לפירוש ב' חשמונאי אינו שמו של יוחנן אלא תואר כבוד שניתן לו.

משמע בבית יוסף שאמנם נחלקים ב' הפירושים האם חשמונאי הוא תואר השם (כדעת יוספיון) או שהוא תואר גדולה (כיש אומרים) אך שניהם מודים שכינוי זה הולך על יוחנן ואין נכון לומר וחשמונאי בו'.

בתרגום שיר השירים משמע כפירוש הראשון שחשמונאי אינו מתתיהו אלא הוא אדם נוסף, וכך מתרגם התרגום כמה מן הפסוקים בשה"ש (פרק ו - מובאים להלן) על מלכות בית חשמונאי ונס חנוכה:

(ז) כְּפֶלַח הַרְמוֹן וְקֶתֶף מִבְּעַד לְצִמְתָּהּ: (ח) שְׁשִׁים הֵמָּה מְלָכוֹת וְשִׁמְנֵים פִּילְגָשִׁים וְעֵלְמוֹת אֵין מִסְפָּר: (ט) אַחַת הִיא יוֹנְתִי תַמְתִּי אַחַת הִיא לְאֵמָה בָּרָה הִיא לְיֹלְדָתָהּ רְאוּהָ בְנוֹת וַיֵּאֲשְׁרוּהָ מְלָכוֹת וּפִילְגָשִׁים וַיְהַלְלוּהָ:

כֵּהֵן גְּדוֹל חֲשֻמוֹנָאִי וּבְנָיו • מי היה כהן גדול, מתתיהו או יוחנן? ומיהו ה'חשמונאי', ומדוע כונה כך?

בְּיָמֵי מַתְתִּיָהוּ בֶן יוֹחָנָן כֵּהֵן גְּדוֹל חֲשֻמוֹנָאִי וּבְנָיו

נוסח התפילה ניתן להיקראות בב' אופנים בעלי משמעויות שונות הנגזרות ממיקום הפסיק. אופן א': בְּיָמֵי מַתְתִּיָהוּ בֶן יוֹחָנָן, כֵּהֵן גְּדוֹל. כלומר הכהן גדול היה מתתיהו והוא היה בנו של יוחנן, ומילת 'כהן גדול' נמשכת על מתתיהו ולא על יוחנן. אופן ב' - בְּיָמֵי מַתְתִּיָהוּ בֶן יוֹחָנָן כֵּהֵן גְּדוֹל. לאופן זה הכהן גדול הוא יוחנן ומתתיהו הוא בנו, ומילת כהן גדול דבוקה ליוחנן, ואינה אמורה כלפי מתתיהו.

עוד יש לידע מהו 'חשמונאי ובניו', האם החשמונאי הוא מתתיהו? והכוונה היא בימי מתתיהו המכונה חשמונאי. או שהחשמונאי הוא יוחנן ובניו הם מתתיהו ובניו? או שמא החשמונאי ובניו הוא אדם נוסף שאינו ממשפחת הכהנים גדולים, ונוסח התפילה אמור כלפי שני דמויות שבזמנם התרחש הנס, והם מתתיהו בן יוחנן ואיש נוסף - הנקרא חשמונאי ובניו?

עוד יש לידע האם חשמונאי הוא שם אדם שעל שמו נקראת משפחתו? או שהוא שם מקום ונקראת המשפחה על שם המקום? או שמא הוא שם תואר?

בשאלות אלו מצינו כמה וכמה דעות נביאם בקצרה להלן:

מי הוא החשמונאי ומדוע נקרא כך?

הנה המקור לתפילת על הנסים הוא במסכת סופרים (פ"כ ה"א). והגירסא שם וכן בסדר רבי עמרם גאון, היא: "וחשמונאי ובניו" עם ו', כלומר שחשמונאי הוא אדם נוסף ואין זה מתתיהו האמור מתחילה.

נוסח זה מתחזק מלשון הגמ' במגילה (יא). בביאור דרשת שמואל

ומתתיהו הם ב' אנשים שונים אשר היו גיסיים או מחותנים:

וכך מובא במדרש:

'חרבם תבוא בליבם וקשותותם תשברנה' (תהילים לז, טו) א"ר יוחנן אלו יונים שעשו מלחמה עם בית חשמונאי, שבשעה שנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וזאת אחת היתה לו ליוחנן כהן גדול וחנה שמה, שאין כיופיה בעולם ומקודשת היתה לאלעזר בנו של חשמונאי, ואביו מגן ומשוח מלחמה היה, ובא אחד מגדולי יונים ותפש אותה בבלוריתה והציע ספר תורה, ובקש לבוא עליה בפני אלעזר ארוסה... כיון ששמע אלעזר כך נתחזק ושלף סייף שלו, והתיז ראשו של יונוני, ואמר עזרי מעם ה' עשה שמים וארץ'... (דרשה חנוכה - שאלתות דרב אחאי גאון)

הרי שיוחנן כהן גדול היה מחותנו של החשמונאי. וכמו שכתב השלמי חגיגה הנ"ל שהחשמונאי היה גיסו של מתתיהו בן יוחנן כהן גדול.

במדרש אחר (מדרש לחנוכה נדפס בביהמ"ד ובאוצר מדרשים) מובא מעשה זה בגירסא אחרת ולדבריו המעשה הנודע בבת כהן גדול היה בנישואים אלו של בתו של מתתיהו כה"ג עם בנו של חשמונאי 'שלא היו באותו הדור גדולים מהם':

עד שבא מעשה של בת מתתיהו כהן גדול שנשאת לבן חשמונאי ואלעזר שמו, כיון שהגיע יום שמחתה הושיבוה באפריון, וכשהגיע זמן הסעודה נתקבצו כל גדולי ישראל לכבוד מתתיהו וכן חשמונאי שלא היו באותו הדור גדולים מהם... וכו'

מלבד השוני בגוף המעשה המובא במדרש זה, למדנו לעניננו שכן חשמונאי נישא לבתו של מתתיהו כה"ג²⁹ ומשמע שהחשמונאי ומתתיהו היו שני אנשים שונים. ולמדרש זה לא היו גיסיים אלא מחותנים.

והנה למהלך זה נמצא שפירוש הנאמר בעל הנסים 'חשמונאי ובניו' הם בני החשמונאי הנ"ל אשר הצטרף למתתיהו במלחמתו עם היוונים. ותמוה דהנה בספר יוסיפון ובמגילת אנטיוכוס מתואר שמותיהם של בני מתתיהו אשר יצאו להילחם ביוונים והיתה להם תשועה גדולה וכו', ואילו החשמונאי לא הוזכר במקורות אלו³⁰ שבניו יצאו להילחם, ותמוה שבנוסח התפילה קבעו להזכיר את בניו של חשמונאי ולא את בניו של מתתיהו³¹?

מנגד לדעה זו ישנם רבים הסוברים שהחשמונאי האמור בעל הניסים הוא מתתיהו בעצמו אשר נזכר כבר קודם לכן. וכך היא שיטת הרמב"ם שכותב (פ"ג מחנוכה): "עד שריחם עליהם אלוקי

(שה"ש ו, ז) ומלכות בית חשמונאי בולהון מלך פקודיא פרמונא. בר מן מתתיה פהנא רבא ובגוהי דאנן צדיקין מבולהון ומקימין פקודיא ופתגמי אורייתא בצחותא:

ומלכות בית חשמונאי כולם מלאים מצוות כרימון. חוץ ממתתיה כהן גדול ובניו שהם צדיקים מכולם ומקימים מצוות ודברי תורה בנקיות.

(שה"ש ו, ט) ובעדנא ההוא הות פנשתא דישראל דמתילא ליונתא שלימתא. פלחא פלב חד למדהא ואחדא לאורייתא ועסקא בפתגמי אורייתא פלב שלים וברירן וכותהא פיומא דנפקת ממצרים. הא פכן נפקו בני חשמונאי ומתתיה וכל עמא דישראל ואגיוהו בהון קרבא. ומסר יי יתהון בידהון וכד חזו יתבי פלכיא אשרו יתהון ומלכות ארעא ושלטוניה וקליסו להון:

ובזמן ההוא כנסת ישראל שנמשלה ליונה, עבדה בלב אחד לבעלה ואחזה בתורה. ועסקה בדברי תורה בלב שלם. וברורים זכויותיה כיום שיצאה ממצרים. ואכן יצאו בית חשמונאי ומתתיה וכל עם ישראל ונלחמו בהם קרב, ומסר ה' אותם בידיהם וכאשר ראו יושבי הערים אשרום, ומלכות הארץ והשרים קלסו אותם.

מדברי התרגום בפסוק ט משמע שמתתיהו לא היה חלק מבית חשמונאי. ממה שהתרגום הפריד בין בני חשמונאי למתתיהו: הָא בְּכֹן נִפְקוּ בְּנֵי חֲשְׁמוֹנָי וּמַתְתִּיָּה וְכָל עַמָּא דְיִשְׂרָאֵל. הרי שמתתיהו נזכר כדבר בפני עצמו ולא כעומד בראש בית חשמונאי.

הפרדה זו ניכרת גם בתרגום בפסוק ח: וּמַלְכוּת בֵּית חֲשְׁמוֹנָי כּוּלְהוֹן מְלִין פְּקוּדִיא פְּרִמוֹנָא, בְּר מִן מַתְתִּיָּה פְּהֵנָא רְבָא וּבְגוּהֵי דְאֵנָן צְדִיקִין מְכוּלְהוֹן וּמְקִימִין פְּקוּדִיא וּפְתַגְמֵי אִוְרִיתָא בְּצָחוּתָא:

אף כאן משמע שמונה השבח של בית חשמונאי ומוסיפן שבח גדול יותר למתתיהו ובניו שהיו צדיקים גדולים מכולם ומקימים מצוות בנקיות.

הרי לנו שהתרגום סבר כנוסח המובא בגמ' ובמסכת סופרים הנ"ל, שחשמונאי ובניו אין זה מתתיהו או יוחנן אלא זה משהוא אחר שהיה ביחד עם מתתיהו ובניו.

יש להסמיק לכך את דברי המדרשים אשר בהם מובאים גירסאות שונות למעשה הנודע בבת כהן גדול, ומדבריהם למדנו שחשמונאי

29. אכן שונה מהשאלות הנ"ל שנישאת לבתו של יוחנן כה"ג.

30. אכן במדרשים מוזכר השיח שהיה בין יוחנן כה"ג למחותנו החשמונאי הנ"ל (להך שיטה שבן החשמונאי - אלעזר נישא לבתו של יוחנן) וסיכמו ביניהם שכל אחד יביא את בניו עמו להילחם ביוונים, ונמצא שהיו בסה"כ י"ב בנים כמנין שבטי ישראל וכך יצאו להילחם.

31. וראה בת"י עה"פ האמור בשירת תנה (שמואל א' ד, ב) 'קשת גיבורים חתים ונכשלים אזרו חיל' שמפרש תחילת הפסוק על היוונים. ונכשלים אזרו חיל אלו בני חשמונאי שהיו אנשים מועטים ומסר הקב"ה בידם גבורים רבים, הרי שהזכיר במלחמה רק את בני חשמונאי אשר נלחמו, ולכאור' כוונתו לבני מתתיהו מדלא הזכירם כלל.

ידי אליהו הכהן שמקדיב בהר הכרמל תקבל ברצון, שבוד
מתני אחאב שונאו, ומפרקת נביאי השקר שעומדים
לנגדו, ולא יהיה לשונאי יוחנן כהן גדול רגל לעמוד]

מבואר בת"י שמשה רבנו התפלל על יוחנן כהן גדול שלא יהיה
לשונאי רגל לעמוד. הרי לנו שהכהן גדול שהיה בזמן נס חנוכה
הוא יוחנן ולא מתתיהו³³.

אמנם יש שהבינו בדבריו שכוונתו ליוחנן כהן גדול בנו של
מתתיהו אשר יצא להילחם ביוונים ומסר נפשו בהריגת ניקנור,
ולכך הוצרך לתפילתו של משה. (עיין בברכת אברהם) והוא נקרא
כהן גדול על שם העתיד ששימש בכהונה גדולה.

אכן ישנה אפשרות נוספת להבין בדברי התרגום שה"ש והיא
שהכה"ג אשר היה בתקופת נס חנוכה, אכן היה יוחנן כנאמר
בתרגם על וזאת הברכה הנ"ל, ומה שבתרגום שה"ש כתב
שמתתיהו היה 'כהנא רבא' אין הכוונה לכהן גדול המשרת בקודש,
אלא לכהן חשוב, והוא לשון גדולה. ומכיון שניצח במלחמה ניתן
לו שם זה לכבוד וגדולה³⁴.

ואכן מצינו כעין זה בתרגום יונתן בפרשת ביכורים (דברים כו, ג)
עה"פ ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ובת"י שם ובאת אל
הכהן הגדול אשר יהיה בהם, ולא מצינו שיש דין להניח הביכורים
דווקא בידיו של הכה"ג, אלא הוא לשון חשיבות. וכן בפרשת
פנחס (במדבר ד, כב) ת"י מכהנה את פנחס 'כהנא רבא', למרות שלא
נזכר בשום מקום שהיה כהן גדול בפועל. וכן בתרגום איכה (א,
א) נאמר שירמיה הנביא היה 'כהנא רבה', ומסתבר שהכוונה היא
ללשון גדולה וחשיבות ואף כאן יתכן שמתתיהו לא היה כהן גדול
לדעת התרגום אלא נקרא כך מלשון חשיבות³⁵.

אלא שכאמור בגמ' (מגילה ?) מפורש לכאורה שמתתיהו היה כהן
גדול בתקופת הנס וזוהי הפשטות בדברי ת"י.

אבותינו והושיעם מידם והצילם, וגברו בני חשמונאי הכהנים
הגדולים...". וכן בפסיקתא רבתי (פרשה ב): "בשעה שנצחו בניו
של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יון". וכן בספר העיקרים (מאמר
ד פרק מב) "מתתיהו כה"ג שהיה ראש לחשמונאים והיה זקן מאוד
ומלכו כל בניו אחריו".

וידועים דברי הרמב"ן (בראשית מט, י) אודות אחריתם של מלכות
בית חשמונאי:

כי ארבע בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה
אחר זה עם כל גבורתם והצלחתם נפלו ביד אויביהם
בחרב וכו' אבל כל זרע מתתיהו חשמונאי הצדיק לא
אבדו אלא בעבור זה שמלכו ולא היה מזרע יהודה
ובית דוד והסירו השבט והמחוקק לגמרי³²....

הרי שגם הרמב"ן סבר שמתתיהו הוא החשמונאי ובניו הם
הגיבורים אשר מלכו אחריו.

מי היה הכהן גדול יוחנן או מתתיהו?

עוד למדנו מדברי התרגום בנוגע לשאלה הראשונה בה פתחנו מי
היה הכהן גדול האם יוחנן או מתתיהו. בתרגום מבואר שהכה"ג
היה מתתיהו. ומסתבר שלדבריו שהפיסוק בנוסח התפילה הוא:
בְּיָמֵי מַתְתִּיָּהוּ בֶן יוֹחָנָן, כְּלוֹמַר הַכֹּהֵן גָּדוֹל הָיָה מַתְתִּיָּהוּ
וְהוּא הָיָה בְנוֹ שֶׁל יוֹחָנָן, וּמִילַת כֹּהֵן גָּדוֹל נִמְשַׁכֶּת עַל מַתְתִּיָּהוּ וְלֹא
עַל יוֹחָנָן.

אמנם יש לעיין מדברי תרגום יונתן בפרשת וזאת הברכה, המפרש
את הברכה שברך משה את שבט לוי: (דברים לג, יא) 'בְּרַךְ יְיָ חֵילוֹ
וּפְעָלָיו יִדְּיוֹ תִרְצָה מְחַץ מְתַנְּנִים קָמְיוֹ וּמְשַׁנְּאֵיוֹ מִן יְקוּמוֹן'.

ובת"י מפרש שהברכה אמורה כלפי המאורעות אשר עתידים
להתרחש בסדר הדורות עם בני לוי. והמאורע האחרון המוזכר
בפסוק, שעליו נאמר 'ומשנאיו מן יקומון' הוא על ימי היוונים ונס
חנוכה:

בְּרִיךְ יְיָ נִכְסוֹי דְּבֵית לְוִי דִּיהֲבִין מְעַשְׂרָא מִן מְעַשְׂרָא,
וְקָרְבַן יְדוֹי דְּאֵלִיהוּ כְּהֵנָּה דְּמְקַרְבַּב בְּטוּוֹרָא כְּרַמְלָא תְּקַבֵּל
בְּרַעוּא, תְּבִיר חֲרָצָא דְּאַחָאב סְנָאִיה, וּפּוֹדְקַת נְבִיִּי שְׁקָרָא
דְּקִימִין לְקוֹבְלִיה, וְלֹא יְהִי לְסְנָאוֹי דִּיִּיחָנָן כְּהֵנָּה דְּבֵיא רְגֵל
לְמִיקוּם:

[בדרך ה' נכסי בית לוי שנותנים מעשר מן המעשר, וקרבתו

32. וכן ברמב"ן בפרשת בהעלותך בביאור סמיכות פרשת המגורה לחנוכה הנשיאים: "כשראה אהרן חנוכה הנשיאים חלשה דעתו וכו' וענין הגדה זו לדרוש רמז מן הפסוק על חנוכה של נרות שהיתה בבית שני ע"י אהרן ובניו רצוני לומר ע"י חשמונאי כהן גדול ובניו. הרי שפירש שהחשמונאי הוא הכהן גדול. כלומר שאין החשמונאי אדם נוסף על הכהן גדול המוזכר בתפילה ודו"ק.

33. הנה רבו הדעות אודות זהות מחבר תרגום הכתובים, וקושיא זו קשה רק אם נניח שזה אותו המחבר.

34. כ"כ בשו"ת אבני חפץ (סימן נח)

35. וראה בגיליונות על פרשות אלו שהארכנו בענינים אלו.

וְרַבִּים בְּיַד מְעֵטִים • רוכבי הפילים היו מבני ישמעאל אשר גם הם הצטרפו להילחם בישראל

מִסְרַת גְּבוּרִים בְּיַד חֲלָשִׁים וְרַבִּים בְּיַד מְעֵטִים וְטַמָּאִים בְּיַד טְהוּרִים וְרַשְׁעִים בְּיַד צְדִיקִים וְזוּדִים בְּיַד עוֹסְקֵי תוֹרַתְךָ

האם צבאו של אנטיוכוס היה מורכב רק מבני יוון - אדום, אשר נלחמו בישראל או שנצטרפו אליו גם בני ישמעאל?

(שה"ש ו, ה) בְּאֲדִין קָמוּ יוֹנָאי וּבְנֵי שְׁתֵּי מַלְכֵי מִבְּנוֹי דְעֵשׂוּ מְלֻבָּשִׁין שְׂרִיזִין רַבִּין עַל סוּסֵין וּפְרָשִׁין. וְתַמְנִין דּוּכְסִין מִבְּנוֹי דְיִשְׁמַעֲאֵל רַבִּין עַל פִּילָא. בְּרַ מִן שְׂאֵר עַמְמֵינָא וְלִישְׁנֵינָא דְלִית לְהוֹן מְנִין. וּמְנֵינָא אַנְטִיּוֹכּוּס מַלְכָּא עֲלִיהוֹן לְרִישָׁא וְאַתּוּ לְאַגְחָא קְרָבָא בִירוּשְׁלַם:
בימיהם קמו יונים ואספו ששים מלכים מבני עשיו מלובשים שריונים רוכבים על סוסים ופרשים. ושמונים דוכסים מבני ישמעאל רוכבים על פילים. חוץ משאר העמים והלשונות שאין להם מנין. ומינו אנטיוכוס מלך עליהם לראש, ובאו לערוך סדרי מלחמה בירושלים.

מבואר בתרגום שצבא אנטיוכוס היה צבא אדיר אשר הצטרפו אליו שמונים דוכסים מבני ישמעאל והם אלו אשר היו רכובים על פילים.

ומצאנו כעין זה במדרש:

שלח אנטיוכוס אל כל ממלכות הארץ שתחת ידו מהודו ועד כוש, ואסף את כל צבאות הארץ כלם, והתאספו עד אשר היו כחול אשר אין לו מספר. תשע מאות אלף פרשים רומי קשת מלבד שלופי החרב והרמחים, שלא היה להם מספר, ותשע מאות אלף רוכבי פילים כולם לבושים שריונים האנשים והפילים. (מדרש חנוכה)

וְלַעֲמֹךְ יִשְׂרָאֵל עֲשִׂיתָ תְּשׁוּעָה גְּדוּלָּה • סיבת הישועה - מלאים זכויות כיום שיצאו ממצרים

וְלַעֲמֹךְ יִשְׂרָאֵל עֲשִׂיתָ תְּשׁוּעָה גְּדוּלָּה וּפְרָקוּן פְּהִיזִים הַזֶּה

מפני מה זכו ישראל שבאותו הדור לישועה כה גדולה וניסים כה עצומים שנמסרו הרבים ביד מועטים וכו'?

(שה"ש ו, ט) וּבְעֵדְנָא הָהוּא הָוּת בְּנִשְׁתָּא דְיִשְׂרָאֵל דְמִתִּילָא לְיוֹנָתָא שְׁלִימָתָא. פְּלָחָא בְּלֵב חַד לְמַדְרָה וְאַחְדָּא לְאוֹרִיתָא וְעֵסְקָא בְּפִתְגְמֵי אוֹרִיתָא בְּלֵב שְׁלִים וּבְדִין זְכוּתָהּ כְּיוֹמָא דְנִפְקַת מִמִּצְרַיִם. הָא בְּבִן נִפְקוּ בְּנֵי חֲשְׁמוֹנָאי וּמִתְתִּיבָה וְכָל עַמְּא דְיִשְׂרָאֵל וְאַגִּיחוּ בְּהוֹן קְרָבָא. וּמִסַּר יֵי יְתֵהוּן בְּיַדְהוֹן וְכַד חִזּוּ יְתִבֵי פְּלִינָא אֲשֵׁרוּ יְתֵהוּן וּמְלַבּוֹת אֲרַעָא וְשְׁלֻטְזֵינָא וְקְלִיסוּ לְהוֹן:
ובזמן ההוא כנסת ישראל שנמשלה ליונה, עבדה בלב אחד לבעלה ואחזה בתורה. ועסקה בדברי תורה בלב שלם. ובדודים זכויותיה כיום שיצאה ממצרים. ואכן יצאו בית חשמונאי ומתתיה וכל עם ישראל ונלחמו בהם קרב, ומסר ה' אותם בידיהם וכאשר ראו יושבי הערים אשדום, ומלכות הארץ והשרים קלסו אותם.

בתרגום מבואר שבזמן הישועה היתה כנסת ישראל מלאה בזכויות כיום שיצאו ממצרים. ויש להתבונן מהי הזכות שהיתה לישראל בעת שיצאו ממצרים הלא היו במ"ט שערי טומאה עד שנגלה אליהם ה' והוציאם ממצרים, וכמו שאמרו חז"ל 'זאת ערום ועריה' - מן המצוות?

עוד צ"ב דהלא אף בדור החשמונאים היתה רעת המתיוונים ורבים מישראל הלכו בתרבות יוון כמבואר במדרשים וכו', ומהו שכתב התרגום שהיו לישראל זכויות כה עצומות?

ויתכן שהביאור בזה הוא כמו שכתב רש"י (שמות יב, ו) שהזכויות שעמדו לישראל בעת שיצאו ממצרים הם ב' המצוות שקיימו במסירות נפש והם דם פסח שהוצרכו לשחוט את אלהי המצרים לעיניהם, ודם מילה שהוצרכו למול את בניהם באותו הלילה, וז"ל רש"י:

היה ר' מתיא בן חרש אומר, הרי הוא אומר ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים (יחזקאל טז, ח). הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו, ולא היו בידם מצות להתעסק בהם כדי שיגאלו, שנאמר ואת ערום ועריה (שם ז), ונתן להם שתי מצות, דם פסח ודם

אודות המסירות נפש של ישראל בזמן היוונים נוכל ללמוד מדברי המדרש להלן:

ורבים מבני ישראל בימים ההם מסרו נפשם בעבור כבוד המקום ב"ה ולא בטלו ברית אבותם. ואשה אחת מבני הלויים מלתה את בן לשמונה ימים בתופים ומחולות, והיא עלתה על חומת ירושלים ובנה חתן דמים מהול בידה ותען ותאמר לפני ה' כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך, לא נסוג אחור לבנו, ותט אשורנו מני ארחה, והשליכה עצמה עם בנה מעל החומה וימותו שניהם וכמוהו עשו רבים מבני ישראל ולא הפרו את ברית אבותם ואת קדוש ישראל יעריצו... (מעשה חנוכה מתוך ס' חמדת ימים, ג'פס באוצר מדרשים)

מילה שמלו באותו הלילה, שנאמר מתבוססת בדמיק (שם ו), בשני דמים, ואומר גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו (זכריה ט, יא)...

הנה מבואר שזכות זו של מסירות נפש על קיום מצוות ה' היא שעמדה לישראל לצאת ולהיגאל משיעבוד מצרים, ואף שכבר הובטח להם והגיע הזמן לצאת הוצרכו לזכות זו של מסירות נפש כדי לצאת בפועל.

וגם בזמן גזירות היוונים אף שמצד אחד היו מתיוונים ומומרים, מאידך ישראל שבאותו הדור מסרו נפשם על קיום המצוות וקיימו את התורה בסתר וחרפו נפשם למות על מצוות ה', כמבואר באריכות במדרשי חנוכה מעשים רבים על כך, ובזכות זה נעשו להם נסים והפלאות אלו וזהו שכתב התרגום שהיו זכויותיהם כיום שיצאו ממצרים.